

Petra Carlsson

Selma Lagerlöf och lutherska ledarskapet

Petra Carlsson diskuterar i denna artikel Selma Lagerlöfs bok "Jerusalem". Boken tar upp viktiga aspekter av andligt ledarskap, dess möjligheter, dess kraft och dess fara. När Svenska kyrkan nu söker sin lutherska identitet är "Jerusalem" en spännande källa att ösa ur.

Det som gör Selma Lagerlöfs *Jerusalem* till en riktig bladvändare för mig är de ömsinta och tidlösa porträtten av människor som söker sin riktning i livet. Jag känner igen mig i än den ena, än den andra beroende på var i livet de och jag befinner oss. Men det som dessutom gör den intressant för mig som präst och teolog är att den samtidigt och precis lika mycket handlar om en viktig period i Sveriges andliga historia.

Boken beskriver väckelsen som for som en löpeld genom Sverige under andra hälften av 1800-talet och hur den å ena sidan skorrade mot de traditioner och tankesätt som redan fanns ute i byarna, men hur den också svarade mot en längtan och radikalitet som inte riktigt fått utrymme i det gamla bondesamhället. Boken handlar dessutom om andligt ledarskap, dess möjligheter, dess kraft och dess fara. När Svenska kyrkan nu söker sin lutherska identitet är Lagerlöfs *Jerusalem* en källa att ösa ur. Detta visade Margareta Brandby-Cöster för några år sedan, och i ett betydligt mer begränsat format vill jag påminna om detta nu.

Kamp mellan fromhets-traditioner

Jerusalem berättar om en stark väckelsevåg som delar en socken i Dalarna i slutet av 1800-talet. Några familjer följer kallelsen och beger sig till det heliga landet medan andra väljer att bli kvar på de gårdar de brukat i generationer. Boken publicerades ursprungligen i två omgångar, 1901 och 1902.

I Lagerlöfs gestaltning av den lilla byn Nås i Dalarna på 1800-talet finns kampen mellan olika fromhetstraditioner i Sverige väl beskriven, och detta är en kamp som jag tror fortsätter in i vår tid. Medvetet eller omedvetet står många av oss i någon av de traditioner Lagerlöf beskriver och vilken tradition vi står i påverkar vår syn på omvärlden, på livet och på kyrkan.

Det är framför allt tre olika traditioner eller andliga förhållningssätt som är tydliga i *Jerusalem*, men en del forskare menar att det är två. Vad forskarna är eniga om är i alla fall att boken bygger på dynamiken mellan fromhetstraditioner som alla på olika sätt är del av den svenska andliga kulturen och det lutherska arvet.

Det finns, för det första, en andlig tradition som inte är en av de tydligaste, men som finns boken igenom. Det är nämligen så att gudstjänsterna i den där dalomska bygden är så erbarmligt tråkiga då mot slutet av 1800-talet. De är raka motsatsen till väckelseglöd och karismatisk fromhet. Den som personifierar denna stillsamt tråkiga tradition är kyrkoherden i byn. Kyrkoherden som är klok, lite för klok kanhända, står alltså i princip själv för en andlig tradition. Han predikar den lutherska läran utan passion, nyktert och sunt. Han är ödmjuk och kritiskt tänkande. Han vill inte ha makt och därigenom själv stå i vägen för Guds handlande. Nej, då stiger han hellre åt sidan. Hans teologi kan sammanfattas i det uttryck Lagerlöf ofta lägger i hans mun: "Ingenting är så märkvärdigt som att tänka på hur Gud styr, sade han. Ingenting är så märkvärdigt."

Han står för en ganska lågmäld lutherskt andlig tradition, som också är lågmäld i själva berättelsen.

Ingmarssönerna – varav en går och grubblar vid plogen när berättelsen tar sin början – står för en annan fromhetstradition. Ingmarssönerna är en gammal släkt med typiskt *gammallutherska ideal*. Det vill säga, för det första strävar de efter moralisk växt och utveckling, men deras moraliska strävan är inriktad på vardagslivet, gården och arbetslivet. För det andra står familjen och släkten i centrum för deras strävan. Att ingå i till exempel en andlig gemenskap förefaller udda och extremt utifrån dessa ideal. Istället hyllas det jordnära, bygden och det familjenära. Min bild är att dessa ideal stämmer väl överens med vad som fortfarande uppfattas som normativt på många håll på den svenska landsbygden. Gud är inte så central i denna tradition, istället vänder man sig i sina funderingar till sina förfäder: "Hur skulle pappa/mamma ha gjort nu?" När Ingmarssönerna har bekymmer vänder de sig egentligen inte till gud, utan till sina förfäder som på typiskt Lagerlöf-vis finns närvarande när de behövs. Slutligen, för det tredje, verkar de i harmoni med samhällsordningen. De är inga samhällsomstörtare eller orosmakare. De ska gärna göra sånt som är på gränsen till det folk i allmänhet gör, men bara för att på så sätt visa sin höga moral. I boken får vi till exempel följa Ingmar som väljer att hålla fast vid sin hustru trots att hon dödat deras gemensamma barn. Den initiala reaktionen på detta beslut är att Ingmar gör något galet, men snart inser by- »

borna vilken högstående moral som ligger till grund för hans beslut och i och med detta blir han ansedd som en fullfjädrad Ingmarson. Han går då från att vara "Lill-Ingmar" till att bli "Stor-Ingmar" som sin far före honom.

Men så har vi förstås också en tredje andlig rörelse i boken. I grannbygderna har andligheten börjat sjuda. Det ryktas om väckelse och predikoglöd och om talare med kraft. Det dröjer inte länge förrän väckelsen även nått Nås socken. Hellgumianerna, kommer de som ansluter sig till väckelsen i Nås att kallas.

Den lutherska läran och tråkigheten

Väckelsen i Nås socken möjliggörs dels av den lutherska tråkigheten och dels av den lutherska läran. Hur då? Jo, Skollärarn, Storm, hela byns lärofader och kyrkoherdens förtrogne, inser att väckelsen som alltså redan nått flera av grannbyarna när som helst kan nå Nås. Han förstår att just deras bygd är extra lätt att förföra på grund av den lågmälda, för att inte säga lame, kyrkoherden som varken vill kontrollera eller styra och som heller inte är någon glödande talare. Storm bestämmer sig följaktligen för att ta kontrollen och makten som kyrkoherden avstår. För att mota Olle i grind samlar Storm folket och tillsammans bygger de ett "fritt predikohus" där han sedan bjuder till bibelundervisning före gudstjänsten på söndagarna. Inte för att locka församlingen från kyrkan eller för att själv få lägga ut Guds ord, utan bara för att förhindra irrlärornas utbredning. Han gör det bara för att svara mot den längtan efter förkunnelse som ändå finns. Åtminstone är det vad han säger. Storm kan visserligen inte predika i kyrkan men han är ju en lika god lutheran som kyrkoherden så det finns inget som hindrar att han undervisar om läran.

Flera söndagar i rad lyssnar byborna först till den kraftfulle skollärarn i predikohuset och sedan till den stillsamma prästen i kyrkan. Men så kommer vintern och halkan och en

bonde, Høk Matts, kan inte ta sig och familjen ner till byn på två söndagar. Istället börjar han själv predika där hemma.

Den tredje söndagen står han plötsligt i porten till predikohuset med en skara män och kvinnor bakom sig: "Nu har jag predikat i två söndagar därhemma och nu har de mina och grannarna sagt mig, att jag borde gå hit ner och låta höra mig av allt folket." Skollärarn vill inte lämna talarplatsen till Høk Matts, men hos folket är tanken redan född. "För endast en timme sedan hade det inte fallit dem in, att de någonsin skulle ha kunnat önska höra en annan predikant än skollärarn, men nu tänkte de: 'Det skulle vara roligt att få vara med om något nytt, vi skulle vilja höra nya ord och se ett nytt ansikte bakom bordet där framme på upphöjningen.'"

Och så är väckelsen igång, och ur denna nya frihet föds alltså den tredje andliga rörelsen i byn. Det dröjer inte länge förrän Hellgum dyker upp. Mannen som, visar det sig, är medlem av en kristen sektaristisk församling i Amerika och som berör människorna i bygden med sin starka och karismatiska person.

Hellgumianerna

När kyrkoherdens och Storms ord inte längre står oemotsagt, när dörarna och fönstren öppnats, när frågorna får finnas, fler röster hörs och när tankarna får flyga, då ställs saker på sin spets. När sanningen får konkurrens och blir motsagd då kan den lätt leda till ett vägska. När det som tidigare bara fått finnas, som tagits för givet, blir ifrågasatt och kan man plötsligt inse att det gamla har skavt. Kanske kräver ifrågasättandet en förändring, en radikal omvandling av livet, vardagen, bönen och livsvalen. I valet mellan den nyktra och av allt att döma urholkade svenskkyrkliga förkunnelsen och den hängivna strävan efter sanningen väljer Carin, Ingmars älskade Gertrud och flera med dem det senare.

Det bildas en liten rörelse i byn, Hellgumianerna, som bryter mot flera av de gammalkyrkliga idealen: De

sätter inte längre byn främst, inte familjen och blodsbanden, och inte det jordiska utan det himmelska. De är hängivna och drömmer om det himmelska Jerusalem men också om att skapa ett nytt samhälle; ett gott och jämlikt samhälle som tar hand om de svaga och sjuka. De får regelbundet brev av Hellgum, och i ett avgörande brev föreslår han att de reser till Jerusalem för att förverkliga det kristna livet där. Och de som upplever sig kallade bestämmer sig alltså för att resa. Men det blir inget himmelrike i Jerusalem utan snarare ett helvete.

Trots detta, och trots att Lagerlöf själv var prästbarn utan minsta drag åt väckelse, vad det verkar, får hon Nås-bornas val att te sig helt naturligt, för att inte säga självklart och logiskt. Det ena leder till det andra, och att Helgumianerna snart sitter i sina vagnar på väg från byn och mot Jerusalem blir en naturlig konsekvens av att skollärarn lät bygga predikohuset som den gode lutheran han var. Det faktum att Bibeln fanns där för alla, och att läran fanns tillgänglig för alla möjliggjorde också i slutändan för alla att tänka annorlunda, om de ville. Så länge auktoriteten stod fast hölls också läran fast, men när auktoriteten delades på två kunde den snart delas på fler och läran tolkas olika. Detta var aldrig Luthers mening, men det är likafullt en direkt konsekvens av hans lära när den leds av en ödmjuk kyrkoherde.

Trots det uppenbart irrationella och naiva i denna avresa – en avresa som ju faktiskt också skedde i Nås socken i Dalarna 1896 – får Lagerlöf mig att önska att jag hade varit en av dem som vågat, en av dem som valt hängivenheten framför nykterheten. Åtminstone nästan, just då, vid avresan. Men jag vet ju vad som väntar.

Jerusalem är inget himmelrike utan ett helvete. Och det är heller inte väckelsens väg som segrar i Lagerlöfs berättelse. Istället segrar den hängivenhet som alltid segrar i hennes böcker, åtminstone i de tidigare; den hängivna mellanmänniska kärleken. Kärleken segrar. Inte på det sätt läsaren kanske inledningsvis trodde utan

i enlighet med outgrundliga men likväl utstakade vägar. Den Gud som segrar är inte den av väckelsen och/eller makten berusade, utan den som får blodet att rusa i ådrorna. Inte den som maktlystet njuter av hängivna lärjungar, eller som troget vandrar i fädernas fotspår utan den Gud som blåser glöden till eld mellan Barbro och Ingmar. Och det är den kärlekens Gud vars handlingar människan inte kan styra med sin egen hängivna järnvilja eller ens av inbitna starka traditioner. Den Gud som inte uppskattar våra prestationer i Guds namn, utan som istället slutligen får oss att vila i förtröstan på det som sker. Kanhända den Gud som fick kyrkoherden att utan motstånd låta predikomakten gå vidare till skollärarn för att själv stilla konstatera: ”Ingenting är så märkvärdigt som att tänka på hur Gud styr. Ingenting är så märkvärdigt.”

Att bereda plats för förvandling

Det har talats en del om vilka Lagerlöf själv sympatiserar med. Några menar att frågan är ointressant. Erland Lagerroth menar, vilket jag är benägen att hålla med om, att hon sympatiserar med dem som är stadda i förvandling. Så fort någon blir lagisk och fyrkantig eller för traditionsbunden och inte längre är öppen för livet

och för kärleken så går de på fel väg. Lagerroth kallar denna andliga hållning för ”vägen”.

Utveckling är ett övergripande tema i boken och Lagerlöf sympatiserar med den som vågar vara stadd i utveckling och förändring, menar Lagerroth. Den som varken låter sig stelnas av fasta religiösa övertygelser eller av hembygden och traditionerna är den som får Lagerlöfs sympati. Den enda som enbart står för detta som en slags metafysisk princip utan att så mycket leva det själv är kyrkoherden, menar Lagerroth.

Så länge Hellgumianerna faktiskt är på väg mot ett nytt liv eller när Ingmar vågar bryta ny mark, bana ny väg och hämta Brita från fängelset då får Lagerlöf dem att framstå i ett fantastiskt ljus. Likaså när Ingmar och Barbro på slutet öppnar sig för kärleken. Hade detta varit en Hollywood-film hade förmodligen både Ingmar och manusförfattaren suttit så fast i sin gamla föreställning om att Gertrud var den rätta, den utvalda, att det hade blivit hon och Ingmar på slutet. Men med Lagerlöfs Guds bild och världsbild blir det annorlunda. Livet blir inte som man tror, men mer spännande. ”Inget är så märkvärdigt som att tänka på hur Gud styr, inget är så märkvärdigt”.

Lagerlöfs bild av den gode luth-

erske kyrkoherden är en bild av en ödmjuk och öppen ledare. Det är en ledare som inte strävar efter popularitet utan efter att bli ledd, som inte strävar efter makt utan efter att avstå makt eftersom makten stelnar och korrumpierar. Makten hindrar människan från förvandling och omvandling.

När Lagerlöf skrev Jerusalem ville hon skriva om ett svenskt stordåd, precis som Heidenstam skrivit om karolinerna. Även hon behövde ett nobelpris för att kunna köpa tillbaka sitt älskade Mårbacka. Hon hade hört om Nås-bornas resa och imponerats, och hon hade förstås också påverkats av väckelsen kontra de mer gammalkyrkliga idealen i Värmland. Som alltid i hennes berättelser blev det också en skröna om liv och död, de levande och de döda, om mening och mål. Men framför allt blev det en berättelse om kärlek vars stordåd ofta kommer som en susning. Att möjliggöra den sortens stordåd, det vill säga att bereda plats för den oväntade kärlekkraften genom ödmjuk och radikal öppenhet för Gud och livet, det tror jag är en god övergripande uppgift för en luthersk kyrka idag.

PETRA CARLSSON
TD, Präst i Svenska kyrkan

Vi söker era epostadresser!

För att effektivisera hanteringen av fakturering av prenumerationer så erbjuder vi oss att i fortsättningen skicka er fakturor via epost. Därför behöver vi era epostadresser! Vi ber därför alla våra prenumeranter att skicka sin epostadress till: usilverhall@deloitte.se

Uppge också er faktureringsadress. På så vis underlättas faktureringen för både er och oss, och dessutom bidrar vi till en bättre miljö genom att undvika papperspost.